

prof.dr. Angélique Janssens

Faculty of Arts and Social Sciences

Sekse, gender en de dood

Sekse, gender en de dood

Colofon

Design: Canon Business Services, Maastricht

Omslagillustratie: La Miseria (1886) door Cristóbal Rojas

ISBN: 978-90-5681-456-4

NUR: 741

© prof.dr. Angélique Janssens, Nijmegen, 2016

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

Sekse, gender en de dood

Inaugurele rede door prof.dr. Angélique Janssens

Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Historische Demografie, in het bijzonder met betrekking tot Gender en Arbeid aan de Faculteit van Cultuur en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit van Maastricht op vrijdag 22 januari 2016.

Maastricht, 22 januari 2016

Mevrouw de pro-rector,
Zeer gewaardeerde toehoorders,

Sekse, gender en de dood. De titel van deze rede wekt ongetwijfeld niet de indruk dat ik het vandaag met u ga hebben over de 'ondraaglijke lichtheid' van het bestaan.¹ Maar het onderwerp van mijn rede betreft wel een belangrijke component van ontwikkeling en vooruitgang, of het gebrek daaraan. Het gaat namelijk om levensverwachting, en met name de sekse verschillen daarin. Levensverwachting is een onderwerp dat de menselijke waardigheid betreft. Ieder mens is het waard de gift van een 'normale' levensduur te ontvangen, zonder menselijke verstoringen van buitenaf in welke vorm dan ook. Dat kan gaan om moord of doodslag, maar het kan ook voortkomen uit omstandigheden die bepaald worden door sociale, economische, politieke of culturele opvattingen. Hoewel die opvattingen voor de handelende personen zelf vaak onbewust zijn, kan de historicus er achteraf wel het waardeoordeel van verstoring aan verbinden.²

Ik stel in mijn oratie externe verstoringen door opvattingen over gender centraal. Het begrip gender verschilt van het begrip sekse in die zin dat sekse verwijst naar de biologische en fysieke verschillen tussen mannen en vrouwen. Gender daarentegen verwijst naar de sociaal-culturele constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid die wij niet alleen projecteren op lichamen, maar die wij eveneens hanteren als sociaal ordeningsprincipe voor de gehele samenleving. Daarbij worden niet zelden hiërarchisch geordende verschillen gefaciliteerd. Voor een beschouwing over levensverwachting zijn beide begrippen relevant, zowel sekse als gender. Zo wordt tegenwoordig aangenomen dat vrouwen gemiddeld een vijf jaar langere levensverwachting zouden moeten hebben dan mannen op grond van genetische verschillen, als tenminste alle andere factoren gelijk gehouden worden.³ Gender speelt een rol bijvoorbeeld in de vorm van door normatieve gender patronen bepaalde 'life styles' of sociale en economische kansen, met soms grote gevolgen voor gezondheid en levensverwachting.

1 Dit is een verwijzing naar het boek van Milan Kundera, getiteld *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan*, Ambo 1985.

2 Harry Jansen, *Triptiek van de Tijd. Geschiedenis in drievoud*, Nijmegen: Vantilt, 2010, 125: pas in latere fasen van de geschiedenis wordt de betekenis van voorgaande fasen duidelijk.

3 Dat is bijvoorbeeld het uitgangspunt van de *Gender Development Index* van de Verenigde Naties.

Levensverwachting is een prominente indicator in de *Human Development Index* (HDI) van de Verenigde Naties, een index die voor het eerst werd gepubliceerd in 1990. Naast levensverwachting kent deze index nog twee andere componenten, namelijk onderwijs en koopkracht. De VN gebruikt deze index om landen hiërarchisch te ordenen naar ontwikkelingsniveau. Afgezien van deze HDI hanteren de Verenigde Naties nog een aantal supplementaire indexen, waarvan ik er hier slechts één noem, namelijk de *Gender Inequality Index*. Deze laatste index, die wordt gehanteerd sinds 1995, levert een maat voor bestaande gender ongelijkheden binnen landen, en kan gezien worden als een belangrijke correctie op de HDI. Met deze verschillende instrumenten onderstrepen de Verenigde Naties allereerst dat het vraagstuk van lokale en mondiale ontwikkeling niet alleen gebaseerd dient te worden op inkomensgerelateerde indicatoren zoals het Bruto Nationaal Product. Het leven is immers meer dan koopkracht alleen. Bovendien, economische ontwikkeling gaat nog al eens gepaard met aanzienlijke kosten op menselijk gebied. Daarnaast onderstrepen de Verenigde Naties met de *Gender Inequality Index* dat ontwikkeling en gender ongelijkheid niet alleen op gespannen voet met elkaar staan, maar dat gender ongelijkheid ook remmend werkt op ontwikkeling en vooruitgang.

De van oorsprong Indiase econoom en Nobelprijs winnaar Amartya Sen is de grote intellectuele inspirator van dit gender perspectief op ontwikkelingsvraagstukken. In de jaren tachtig van de vorige eeuw ontwikkelde Sen een nieuw paradigma dat bekend staat als de 'capabilities approach' en sindsdien een enorme invloed heeft verworven, ook ver buiten het veld van de ontwikkelingseconomie. We zouden de 'capabilities approach' kunnen omschrijven als 'het vermogen' of de 'capaciteit' van de mens tot waardig leven. Voor Sen is het centrale uitgangspunt daarbij de volledige vrijheid van de mens zijn of haar vermogens om te zetten in concrete levensbehoeften, zoals het hebben van een baan en het beschikken over veiligheid. Maar de primaire behoefte van de mens is weggelegd voor het leven zelf, het vermogen om te leven in goede gezondheid, en in goede gezondheid oud te worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Sens ideeëngoed veel invloed heeft verworven binnen de kring van wetenschappers die zich met gezondheid bezig houden. Hoewel we wel moeten bedenken dat Sens gedachtegoed een radicale keuze voor een ongezonde levensstijl zeer wel mogelijk maakt. Ook dat behoort immers tot een van de basis vermogens van de mens.

Een andere naam die onverbrekkelijk aan de ‘capabilities approach’ is verbonden is die van Martha Nussbaum. Deze beroemde Amerikaanse politiek filosoof pleit met grote kracht voor het opstellen van een lijst met universele vermogens waar ieder mens over dient te beschikken en waar overheden op kunnen worden afgerekend.⁴ Sen daarentegen wil liever een gevoeligheid behouden voor sociale en culturele contexten: niet iedere cultuur hoeft immers noodzakelijk voor dezelfde meest gewenste ‘capabilities’ warm te lopen. Hoewel Nussbaum erkent dat haar universalistische aanpak geïnterpreteerd zou kunnen worden als imperialistisch, ziet ze niets in een cultuurrelativistische positie. Vooral de bestrijding van de achterstanden van vrouwen op wereldwijde schaal vereisen volgens Nussbaum een radicale aanpak. Zij hanteert daarbij het motto, en ik citeer haar nu in vertaling: ‘Cultuur is geen museumstuk, dat ten koste van alles geconserveerd dient te worden.’⁵ Nussbaum vindt dat, indien noodzakelijk, zo iets als cultuur ontmanteld dient te worden. Levenskansen en gezondheid van vrouwen mogen onder geen beding opgeofferd worden op het altaar van spirituele en religieuze tradities of gewoonten, ook als die reeds eeuwenlang in een samenleving zijn ingebed. Historici weten echter dat zo iets gemakkelijker is gezegd dan gedaan.

Deze verschillen van inzicht verhinderen echter niet dat beide wetenschappers, ook Sen, het beschikken over een ‘normale’ levensduur zien als het meest fundamentele recht van de mens.⁶ Dat is natuurlijk niet zo verwonderlijk, al was het maar omdat een normale levensduur ook een voorwaarde is voor veel andere ‘capabilities’. Met hun niet aflatende agendering van het belang van deze mensenrechten voor vrouwen wereldwijd hebben zowel Sen als Nussbaum een flinke impuls gegeven aan wat we feministische economische wetenschap kunnen noemen. Met grote urgentie bepleit Sen het lot van de miljoenen vrouwen die vooral in Aziatische en andere ontwikkelingslanden als gevolg van ongelijke behandeling een ‘normale’ levensduur werden ontzegd. In een famous geworden artikel uit 1990 in de *New York Review of Books* ontwikkelde Sen het niet meer weg te denken concept van ‘missing women’. Op grond van de op dat moment geldende sekse ratio’s berekende Sen dat er in de landen van zuid en west Azië en noord Afrika tezamen sprake moest zijn van tenminste 100 miljoen ontbrekende

4 Martha C. Nussbaum, *Sex and Social Justice*, New York/Oxford: Oxford University Press, 1999, 39-42.

5 Idem, zie pagina 37.

6 Zie Nussbaum, *Sex and Social Justice*, p.41. Ingrid Robeyn, ‘Sen’s capability approach and gender inequality: selecting relevant capabilities’, *Feminist Economics* 9 (2003), 61-92.

vrouwen. Deze zogenaamde ‘missing women’ waren het gevolg van discriminatie, verwaarlozing en andere ongelijke levenskansen waardoor er structureel meer meisjes en vrouwen overlijden binnen bepaalde leeftijdsgroepen dan jongens en mannen. We gebruiken daar de term meersterfte voor. Sen bestempelde het fenomeen van de ‘missing women’ als een van de grootste menselijke catastrofes van de twintigste eeuw.

Deze publicatie van Sen was het startpunt van een nog steeds lopend debat waarbij niet zozeer het concept van ‘missing women’ voorwerp van discussie is of de betekenis van het probleem, als wel de gehanteerde demografische methodologie en de precieze aantallen. Volgens de aanpak van de beroemde Amerikaanse demograaf Ansley Coale zou het getal van 60 miljoen ontbrekende vrouwen iets plausibeler zijn.⁷ De Duitse ontwikkelingseconoom Stephan Klasen bracht het getal weer op een hoger niveau; hij becijferde dat in de betreffende periode, en we hebben het dan over de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw, minstens 89 miljoen vrouwen in de bevolking ontbraken.⁸

Maar inmiddels lijkt er flinke vooruitgang gemaakt te worden, ook in Azië. Zo loopt ook in China de levensverwachting van vrouwen flink op en is daar zelfs sterker toegenomen dan voor mannen met als gevolg een ‘gender gap’ ten nadele van de mannen.⁹ Terwijl Chinese vrouwen tegenwoordig gemiddeld 77 jaar oud worden blijven de mannen steken op 74 jaar.¹⁰ De vraag kan dan gesteld worden of we hier onder invloed van economische vooruitgang een toenemende demografische convergentie in de wereld zien optreden waarbij het veronderstelde misogyne oosten opschuift in de richting van het meer vrouwvriendelijke westen? We zien namelijk ook dat deze sterk toegenomen levensverwachting voor Chinese vrouwen vooral is weggelegd voor vrouwen die het platteland achter zich laten om een goed heenkomen te zoeken in de enorme Chinese metropolen van deze tijd.¹¹ Het Chinese platteland is daarentegen onverminderd traditioneel: mannen domineren er, en zonen hebben de

7 Ansley Coale, ‘Excess female mortality and the balance of sexes in the population: an estimated number of missing females’, *Population and Development Review* 7 (1991) 517-523.

8 Stephan Klasen, Claudia Wink, ‘“Missing Women”: Revisiting The Debate’, *Feminist Economics* 9 (2003), 263-299. Stephan Klasen, ‘Missing Women Reconsidered’, *World Development* 22 (1994) 1061-1071.

9 Sarah Carmichael et al., ‘Gender inequality since 1820’, in: Jan Luiten van Zanden et al. (eds.), *How was life? Global well-being since 1820*, OECD Publishing 2014, 217-248, zie p. 233.

10 Data van de Worldbank, geraadpleegd op 9-11-2015, voor 2011-2015.

11 Zachary Zimmer et al., ‘A multi-level analysis of urban/rural and socioeconomic differences in functional health status among older Chinese’, *Social Science & Medicine* 71 (2010) 559-567.

voorkeur boven dochters. Het is dan ook niet verwonderlijk dat massa's jonge vrouwen het platteland verwisselen voor de grote steden met hun lokroep van opleiding, werk en welvaart.

Er zijn echter kanttekeningen te plaatsen bij de idee dat er een eenvoudig lineair verband bestaat tussen economische vooruitgang en de maatschappelijke positie van vrouwen en meisjes. Vooral het Aziatische continent drukt ons met de neus op de feiten. Op grond van de beschikbare literatuur kan ik dat het beste illustreren aan de hand van het hedendaagse India. Dit land mag zich 'verheugen' op een eerste plaats in de hedendaagse ranglijst van landen met een in relatieve zin groot aandeel van 'missing women' in haar bevolking.¹² Dat is niet alleen het resultaat van een meersterfte van vrouwen en meisjes in bepaalde leeftijdsgroepen, waarbij overigens de grootste aantallen slachtoffers vallen op jongere leeftijd, maar ook van de toegenomen sekse specifieke prenatale selectie en abortus. En daarbij speelt de toegenomen modernisering van de Indiase samenleving een belangrijke rol. Recent onderzoek wijst namelijk uit dat prenatale sekse specifieke selectie in India spectaculair is toegenomen in de afgelopen 20 jaar, maar dat van deze techniek vooral gebruik gemaakt wordt door meer welvarende ouders die reeds één of twee dochters hebben.¹³ In deze moderne gezinnen, waar de ouders ongetwijfeld meer dan gemiddelde onderwijsniveaus hebben genoten, wordt de moderne wens een kleiner gezin te hebben met minder kinderen probleemloos gecombineerd met traditionele preferenties voor een zoon.¹⁴ Zo mogelijk nog verontrustender is het gegeven dat ook de zuigelingensterfte van meisjes die reeds oudere zusjes hebben, is toegenomen. Dat wijst op een toenemende verwaarlozing van deze meisjes baby's. Deze laatste tendens is dan weer niet afhankelijk van het welvaartsniveau van de ouders, en komt dus zowel in rijke als arme gezinnen voor. Overigens is

12 Er moet verschil gemaakt worden tussen absolute aantallen 'missing women' en relatieve aantallen. Kleine landen kunnen in relatieve zin hoge proporties 'missing women' hebben, d.w.z. het aandeel van 'missing women' op de totale bevolking is dan hoog, maar gezien de geringe omvang van de bevolking zijn de absolute aantallen gering. Afghanistan doet het in deze ranglijst nog veel slechter, maar die cijfers worden als minder betrouwbaar ingeschat. De verwachting is evenwel dat de 'werkelijke' cijfers nog veel slechter zijn en dat Afghanistan hoe dan ook de lijst aanvoert. Zie Klasen, Wink, "Missing Women", 2003, p. 275.

13 Cory Gellatly, Marion Petrie, 'Prenatal sex selection and female infant mortality are more common in India after first and second born daughters: evidence from nationally representative survey data', forthcoming.

14 Ook onder hedendaagse vrouwen van Aziatische origine in de VS lijkt er sprake te zijn van sekse specifieke abortus bij kinderen van geboortengrang drie en hoger: J. Abrevaya, 'Are there missing girls in the United States? Evidence from birth data', *American Economic Journal: Applied Economics* 1 (2009) 1-34.

ook in China de manipulatie van de sekse ratio bij de geboorte door sekse specifieke abortus – hoewel strikt verboden door de Chinese overheid – sterk toegenomen als gevolg van de pas onlangs opgeheven één kind politiek.¹⁵

Dit korte exposé over sekse specifieke levenskansen in de afgelopen 20 tot 30 jaar in vooral Aziatische landen kan aanleiding geven tot de gedachte dat ‘het oosten’ simpelweg meer seksistisch was en is dan de westerse wereld. De Amerikaanse historica Katherine Lynch heeft nog onlangs beargumenteerd dat allerlei patriarchale tendensen in de Europese cultuur gedempt werden als gevolg van de synergie tussen specifieke Europese instituties en sociale praktijken.¹⁶ Zogenaamde ontbrekende meisjes of ontbrekende vrouwen zouden derhalve niet systematisch moeten voorkomen in het Europese verleden. Welke instituties zijn dat volgens Lynch? Lynch wijst op een drietal domeinen; allereerst, het Europese familiesysteem met het bijbehorende huwelijkspatroon; ten tweede de arbeidsmarktpositie van vrouwen, en tot slot wijst Lynch op de rol van ethische en religieuze waarden. Ik bespreek ze hier kort.

Het Europese familiesysteem, zo betoogt Lynch, was sinds eeuwen een bilateraal systeem. Dat wil zeggen dat er geen noodzaak bestond voor dochters, of zonen, om zich te voegen in de familie aan vaderszijde, hetgeen scherp contrasteert met de Aziatische familie waar dochters bij huwelijk overgingen naar de familie van de echtgenoot. Ouders konden dan geen enkele aanspraak meer maken op enige vorm van hulp en ondersteuning door dochters. Dochters werden daardoor gezien als een verliespost. Daar komt nog bij dat in veel Aziatische landen het huwelijk universeel was, dat wil zeggen voor een ieder weggelegd, en gesloten werd op een moment dat vooral de bruid nog zeer jong was en weinig macht kon ontwikkelen tegenover de echtgenoot en zijn familie. In Europa kon pas gehuwd worden als het nieuw te vormen paar over voldoende economische basis en een eigen huishouden kon beschikken. In een samenleving met betrekkelijk statische productieplafonds bracht dat met zich mee dat grote aantallen jongeren noodgedwongen ongehuwd bleven, en als er gehuwd werd, geschiedde dat op oudere leeftijd, veelal tussen de 25 en de 30 jaar, ook voor vrouwen. Dit Europese

15 Wei Xing Zhu et al., ‘China’s excess males, sex selective abortion, and one child policy: analysis of data from 2005 national intercensus survey’, *BMJ* 2009; 338:b1211 doi:10.1136/bmj.b1211.

16 Katherine A. Lynch, ‘Why weren’t (many) European women ‘missing’?’, *The History of the Family* 16 (2011) 250-266.

familiesysteem limeerde de macht van vaders en echtgenoten en versterkte de onderhandelingspositie van vrouwen binnen het huwelijk.

Ten tweede, zo betoogt Lynch, verschilde de economische positie van meisjes en jonge vrouwen in de Europese cultuur aanmerkelijk van die van vrouwen in Aziatische culturen. Sinds de late middeleeuwen worden Europese economieën gekenmerkt door het bestaan van formele arbeidsmarkten waar zowel mannen als vrouwen emplooi konden vinden. Daardoor ontbrak de noodzaak voor huishoudens en families om in te grijpen, op welke wijze dan ook, in de sekse compositie van het gezin. Zowel zonen als dochters konden door middel van betaalde arbeid een waardevolle bijdrage leveren aan het voortbestaan van het ouderlijk huishouden. Dat staat natuurlijk in schril contrast met het idee van dochters als verliespost.

Tot slot wijst Lynch op de invloed van ethische en religieuze waarden en praktijken. In Aziatische culturen werd de autonome macht van de familie patriarch over de leden van zijn familie, en meer in het algemeen van mannen over vrouwen stevig ondersteund door confucianistische tradities, maar ook door sommige boeddhistische stromingen. 'Male bonding', de cultus rondom voorouders en afstamming langs de mannelijke lijn staan centraal in dit denken. De vroegchristelijke kerk in Europa daarentegen propageerde een geheel ander familiemodel, namelijk dat van het kerngezin rondom een echtpaar. Daarbij doorbrak de kerk rigoureus het denken in bloedverwantschap, erfgenamen en afstamming, en rekende aldus effectief af met de macht van de voorouders.¹⁷ Tevens propageerde de kerk een monogaam huwelijk, voor het leven zelfs; een verplichting die niet alleen voor vrouwen gold. Ook dat droeg bij aan een reductie van de macht van mannen over vrouwen, althans binnen de grote familie, want de macht van de vader over zijn vrouw en ongehuwde kinderen binnen het kerngezin moest natuurlijk wel overeind blijven.

We zouden kunnen stellen dat Lynch hier een Europees *gender exceptionalisme* ontwerpt gebaseerd op een effectieve wisselwerking van specifieke Europese waarden en praktijken binnen het economische, het familiale en het religieuze domein. Hoewel Lynch terecht elk

17 Dat deed de christelijke kerk overigens in haar eigen belang: dit familiesysteem maakte het mogelijk om individuen aan te moedigen de erfenis, in de vorm van legaten en testamenten, niet na te laten aan familieleden maar aan de kerk.

essentialistisch denken over Europese instituties nadrukkelijk afwijst, schets zij wel een perspectief van een uitzonderlijke Europese geschiedenis waarin ruimte kon ontstaan voor meer vrijheid en gelijkwaardigheid voor vrouwen dan elders in de wereld gebruikelijk was. Zij staat daarin niet alleen.

De idee van een Europees *gender exceptionalisme* wordt eveneens ondersteund door de Nederlandse historicus Siep Stuurman. Zo betoogde Stuurman recentelijk in een Nijmeegse lezing¹⁸ dat de harde gelijkheidsclaims van het vroegmoderne Europese feminisme, ontwikkeld door radicale verlichtingsfilosofen zoals François Poullain de la Barre in Frankrijk of Anna Maria van Schurman in de Nederlandse Republiek, in het vroegmoderne China (in de 17-18 eeuw) ontbraken. Deze vroegmoderne Europese filosofen en geleerden lieten een vrouwelijke stem horen die veel verder ging dan het ter discussie stellen van de heersende masculiene orde. Zij propageerden een egalitair feministisch discours waarin vrouwelijke autonomie en het recht op gelijkheid in de arena's van wetenschap, politiek en gezinsleven centraal stonden.¹⁹ Ook de Amerikaanse historica Karen Offen stelt dat de Europese Verlichting in belangrijke mate bijdroeg aan het besef dat de betrekkingen tussen de seksen noch door God gegeven waren, noch exclusief gedetermineerd door de natuur, maar als sociaal geconstrueerd gezien moesten worden. Met andere woorden, zo betoogt Offen, hier zien wij begrip ontstaan van wat in de huidige wetenschap met het concept gender wordt aangeduid.²⁰ Overigens kwam dit zeventiende en achttiende-eeuwse feminisme niet uit de lucht vallen. Ook hier vinden we laat middeleeuwse wortels in het werk van Christine de Pizan die aan het begin stond van een min of meer ononderbroken stroom feministische geschriften van de vijftiende tot de zeventiende eeuw die we kennen onder de noemer de *querelle des femmes*, het debat over de sociale rol van de vrouw in de westerse cultuur.

Zo bezien lijkt er een solide grondslag aanwezig voor de verwachting dat het Europese patriarchale systeem in voorgaande eeuwen ontdaan werd van haar scherpste kantjes, waardoor er niet of nauwelijks sprake kan zijn geweest van ontbrekende meisjes of vrouwen. Maar was dat ook

18 Siep Stuurman, 'European Identity and the Gendering of Progress', Congres: *The Europe of Women*, 26 november 2015, Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.

19 Siep Stuurman, *François Poullain de la Barre and the Invention of Modern Equality*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004, zie vooral hoofdstuk 2.

20 Karen Offen, *European Feminisms 1700-1950. A Political History*, Stanford: Stanford University Press, 2000, 32.

zo? Het Europese historische patroon is complexer dan dat. Allereerst moeten we concluderen dat de huidige hogere levensverwachting van vrouwen in vergelijking met mannen een recent fenomeen is. Tot aan de jaren dertig van de vorige eeuw genoten mannen in Europa in de regel hogere overlevingskansen dan vrouwen, althans op sommige leeftijden.²¹ Ook het Europese verleden wordt dus tot op zekere hoogte gekenmerkt door vrouwelijke meersterfte, in ieder geval vanaf het midden van de achttiende eeuw.²² Deze meersterfte was vooral scherp zichtbaar in de leeftijdsgroep van 5 tot 19 jaar, en kreeg in de loop van de negentiende eeuw zelfs een meer geprononceerd karakter alvorens te verdwijnen na ongeveer 1930-1940. Ook andere onderzoekers toonden het bestaan aan van vrouwelijke meersterfte voor adolescenten en jong volwassen vrouwen, onder andere voor Duitsland in de achttiende eeuw, en voor België en Engeland in de negentiende eeuw.²³

Wat allereerst opvalt in deze onderzoeken is de duidelijke connectie met rurale gebieden en agrarische activiteiten. Zo blijkt uit het onderzoek van Jane Humphries dat de levenskansen van jonge meisjes, maar ook van volwassen vrouwen tot 60 jaar, in agrarische regio's in Engeland in het midden van de negentiende eeuw inderdaad beduidend slechter waren dan in de andere regio's.²⁴ Zij wijt dit echter niet aan een vorm van achterstelling van vrouwen binnen een traditionele agrarische cultuur, maar juist aan de kapitalistische transformatie van die traditionele cultuur waardoor de mogelijkheden tot productieve arbeid door vrouwen sterk verminderden. Door schaalvergroting verdwenen de kleinere familieboerderijen evenals het fenomeen van inwonend dienstpersoneel, wat vooral ten koste ging van de arbeidsmogelijkheden van vrouwen. Deze economische modernisering vergrootte de afhankelijkheid van vrouwen en kinderen van mannen en mannelijke kostwinners. Volgens Humphries zagen veel vrouwen zich daardoor genoodzaakt een deel van hun eigen dagelijkse voedsel op te offeren om de vaak kwetsbare gezinseconomie te beschermen en de mannelijke kostwinner in staat te stellen zijn arbeid te verrichten. In

21 George Stolnitz, 'A Century of International Mortality Trends: II', *Population Studies*, 10 (1956) 17-42.

22 Dominique Tabutin en Michel Willems, 'Differential mortality by sex from birth to adolescence: the historical experience of the West (1750-1930)', in: United Nations, *Too young to die: genes or gender?*, New York: United Nations, 1998, 17-52.

23 Voor België zie: Isabelle Devos, 'Te jong om te sterven. De levenskansen van meisjes in België omstreeks 1900', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 26 (2000) 55-75. Voor Engeland en Duitsland zie de hierna volgende passage.

24 Jane Humphries, "Bread and a pennyworth of treacle". Excess female mortality in England in the 1840s', *Cambridge Journal of Economics* 15 (1991) 451-73.

een meer recente publicatie van McNay, Humphries en Klasen worden deze resultaten voor Engeland opnieuw bevestigd.²⁵ Voor Duitsland in de achttiende en negentiende eeuw komt Stephan Klasen tot vergelijkbare conclusies, waarbij vooral opvalt dat het proces van modernisering van de landbouw voor de sterftekansen van vrouwen op middelgrote boerenbedrijven veel nadeliger uitpakte dan voor vrouwen in de veel armere gezinnen van de landbouwknechten.²⁶ Klasen verbindt dit met de constatering dat in die eerste groep de agrarische arbeid van mannen een monetaire dimensie had gekregen waardoor die arbeid van meer waarde werd geacht dan de (nog) niet-gemonetariseerde arbeid van vrouwen.

Wetenschappers verenigt in het, bij historisch demografen zeer bekende, 'Eurazië project' kwamen met een aantal interessante conclusies waardoor het veronderstelde met vrouwenhaat doortrokken verleden van het Aziatische continent aanzienlijk gerelativeerd moet worden. Op grond van onderzoek naar vele duizenden individuele levenslopen uit negentiende-eeuwse agrarische gemeenschappen in China, Japan, Italië, Zweden en wederom België moesten zij de conclusie trekken dat de sekse verschillen in sterftekansen verrassend weinig verschillen vertoonden in deze landen.²⁷ Vanaf de adolescentie jaren tot aan het einde van hun reproductieve leven liepen vrouwen in al deze cultureel toch zeer uiteenlopende gemeenschappen hogere sterfterisico's dan mannen. Een vergelijking tussen het negentiende-eeuws Taiwan en Nederland problematiseert de tweedeling tussen het 'oosten' en het 'westen' nog wat verder: uit deze studie bleek dat Taiwan vooral gekenmerkt werd door mannelijke meersterfte op jong volwassen leeftijd en Nederland door vrouwelijke meersterfte.²⁸

Nederland kent echter een sterke regionale variatie in het optreden van meersterfte van vrouwen en meisjes.²⁹ Ik neem u nu mee op een korte reis in het Nederlandse verleden om enig inzicht verkrijgen in deze regionale

25 Kirsty McNay et al., 'Excess Female Mortality in Nineteenth-Century England and Wales. A regional analysis', *Social Science History* 29 (2005) 649-681.

26 Stephan Klasen, 'Marriage, bargaining, and intrahousehold resource allocation: Excess female mortality among adults during early German development, 1740-1860', *Journal of Economic History* 58 (1998) 432-467.

27 George Alter et al, 'Gender Differences in Mortality', in: Tommy Bengtsson, Cameron Campbell, James Z. Lee et al. (eds.), *Life under Pressure. Mortality and Living Standards in Europe and Asia, 1700-1900*, Cambridge Mass.: The MIT Press, 2004, 327-358.

28 John R. Shepherd et al., 'Maternal mortality in Taiwan and the Netherlands, 1850-1945', in : Theo Engelen et al. (eds.), *Death at the opposite ends of the Eurasian continent. Mortality trends in Taiwan and the Netherlands, 1850-1945*, Amsterdam: Aksant, 2011, 229-274.

29 Frans van Poppel, *De 'statistieke ontleding van de doden': een spraakzame bron?* (Nijmegen: Nijmegen University Press, 1999). Frans van Poppel, 'Long-term trends in relative health differences between men and women', *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 93 (2000) 119-122.

variatie en daarmee ook op mogelijke achterliggende oorzaken van vrouwelijke meersterfte. Ik maak daarbij gebruik van de gemeentelijke doodsoorzakenregistratie voor de periode 1875-1890.³⁰ Deze statistiek werd op gezag van de landelijke overheid vanaf 1875 bijgehouden en geeft voor alle gemeenten van Nederland de aantallen overledenen naar sekse, leeftijd en doodsoorzaak per vijfjarige periode.³¹ Ik wil met u om te beginnen de resultaten bekijken voor de leeftijdsgroep van 14-19 jaar.

Deze leeftijdsgroep is interessant omdat we ervan uit kunnen gaan dat zowel jongens als meisjes in deze periode werden ingezet voor allerlei vormen van betaald werk, zeker in gezinnen van arbeiders en middenstanders; hoewel de officiële arbeidsstatistiek aangeven dat dit in beduidend grotere mate geldt voor jongens dan voor meisjes.³² Fysiek zware arbeid, zeker wanneer dat gecombineerd werd met een slechte voedingstoestand, kon gemakkelijk leiden tot uitputting en afnemende weerstand tegen de alom aanwezige infectieziekten waarvoor nog geen adequate geneesmiddelen bestonden.³³ Meisjes werden daarnaast of vooral geacht mee te werken in het huishouden en eventuele zieke broertjes en zusjes te verzorgen; zij liepen daardoor een verhoogd risico op besmetting. Jongens liepen weer vaker het risico slachtoffer te worden van arbeidsgerelateerde ongelukken. Echter, zoals we hierboven al hebben gezien, het hebben van betaalde arbeid kon ook een meerwaarde hebben. Een bijdrage aan het gezinsbudget kon ook betekenen dat zij juist als zeer gewaardeerde gezinsleden werden gezien, en daardoor wellicht beter gevoed werden dan anderen. Een en ander kan overigens ook tot een vicieuze cirkel leiden waarbij de perceptie van geringe economische waarde voor het voortbestaan van het huishouden leidt tot achterstelling bij de verdeling van schaarse goederen zoals voedsel, hetgeen weer leidt tot een afname van arbeidskracht.

Op de eerste kaart ziet u een weergave van de verhouding tussen de sterftcijfers van jongens en meisjes in de leeftijdsgroep van 14 tot 19

30 Bron: *Vijfjarig overzicht van de sterfte naar den leeftijd en de oorzaken van den dood in elke gemeente van Nederland*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, 's-Gravenhage, Van Weelden en Mingelen, 1882-1901.

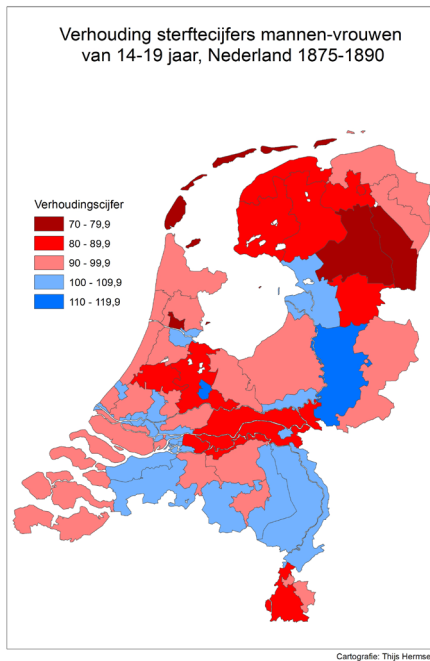
31 De bron hanteert een categorisering van 34 verschillende doodsoorzaken.

32 Dat wil echter niet zeggen dat jongens en meisjes onder de 14 jaar niet eveneens belast werden met arbeidstaken. Zelfs kinderen veel jonger dan 12 jaar werden ingezet indien nodig voor werk op het land of in de (huis-)industrie.

33 Peter G. Lunn, 'Nutrition, Immunity and Infection', in: R. Schofield et al., *The decline of mortality in Europe*, Oxford: Clarendon Press, 1991, 131-145.

jaar voor de periode 1875-1890.³⁴ In de gebieden die rood ingekleurd zijn bestond een meersterfte van meisjes, hier vinden we een verhoudingscijfer onder de 100. In de blauw gekleurde gebieden, met een verhoudingscijfer boven de 100, treffen we een meersterfte van jongens aan. Ik heb Nederland in deze kaart ingedeeld in 42 verschillende economisch-geografische gebieden zoals gedefinieerd door het CBS in 1922.³⁵ Deze indeling groepeerde de verschillende delen van Nederland naar regio's met verschillende soorten landbouwgrond, naar stedelijke agglomeraties en naar het type industriële activiteit. Op deze wijze kan rekening gehouden worden met uiteenlopende arbeidsmarkten en arbeidsactiviteiten.

Kaart 1

- 34 De verhoudingscijfers die gebruikt zijn voor deze kaarten houden geen rekening met de onderliggende sekse ratios, waardoor een zekere vertekening kan ontstaan. Voor de leeftijdsgroep 20-50 jaar heeft Nelette Verbruggen de sekse ratios wel verdisconteerd voor de doodsoorzakenstatistiek van 1875-1885, maar zij komt niet tot een andere conclusie dan hier het geval is. Zie: Nelette Verbruggen, *Dood door geboorte. Moedersterfte in Nederland, 1875-1885*, externe studieopdracht t.b.v. het NIDI, Radboud Universiteit Nijmegen, 2006.
- 35 Ronald van der Bie, *De economisch-geografische indelingen van het CBS, 1917-1960*, Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009. Deze regionale indeling kan beschouwd worden als één van de drie meest geschikte zonale indelingen op grond van een test met gegevens uit de volkstelling van 1899. Zie Onno Boonstra, 'Breukvlakken in de eenwording van Nederland', in: J.G.S.J. van Maarseveen, P.K. Doorn (eds.), *Nederland een eeuw geleden geteld. Een terugblik op de samenleving rond 1900*, Amsterdam: IISG, 2001, 277-298.

Het eerste opvallende aspect aan deze kaart is uiteraard het gegeven dat Nederland overwegend roze-rood is gekleurd. Dat is natuurlijk een prachtige kleur, maar het betekent in dit geval wel dat in de meeste regio's van Nederland meersterfte van meisjes de overhand had. In een aantal gebieden neemt die zelfs ernstige vormen aan. Maar er zijn ook een aantal regio's waar meersterfte van jongens van 10 tot 20 % voorkwam. Ten tweede moeten we vaststellen dat we hier geen eenvoudige tegenstelling zien, zoals we dat zo vaak zien in historisch-demografisch onderzoek, tussen de economisch veel verder ontwikkelde zeegebieden, met name Noord- en Zuid-Holland, en de landgebieden die reeds lang structureel achterliepen en gekenmerkt werden door een lage lonen economie en beduidend lager gekwalificeerde arbeidskrachten. Het noordwesten van het land liep in deze periode zeker voorop in allerlei veranderingen in demografisch gedrag. De modernisering van huwelijk en gezinsleven, meer en vroeger huwen, daling van het kindertal, we zien het allemaal eerder gebeuren in het noorden en het westen van het land. En dat geldt eveneens voor de daling van de sterfte die in deze periode sterk doorzet, vooral ten gevolge van de daling van de zuigelingensterfte.

De mate van economische modernisering lijkt dus geen gemakkelijke verklaring aan te leveren voor het gevonden patroon. Want meersterfte van meisjes treffen we niet alleen aan op de bijzonder armoedige Drentse veen en zandgronden, waar het donkerrood kleurt, maar het kenmerkt ook de vruchtbare en meer welvarende akkerbouw en weidegronden gebieden. En daarnaast komt meersterfte van meisjes op deze leeftijd ook voor in de industriële gebieden in Noord-Brabant en Twente waar de arbeidsintensieve lage lonen sectoren zijn te vinden, zoals de textielindustrie.

Toch worden deze resultaten begrijpelijker wanneer we beseffen dat nagenoeg alle agrarische gebieden in deze periode geconfronteerd worden met een en dezelfde uitdaging, namelijk de agrarische crisis van de jaren tachtig van de negentiende eeuw. De Nederlandse markt wordt dan overspoeld door goedkope landbouw producten uit landen zoals de VS, Australië en Nieuw-Zeeland. Maar ook toen al hadden de boeren het goed begrepen: 'Never let a serious crisis go to waste'. De agrarische sector reageerde op de crisis met de introductie van allerlei technische en commerciële veranderingen en vernieuwingen, ook in de tot dan toe sterk achterlopende landgebieden. De hieruit voortkomende intensivering en mechanisering van de landbouw leidde tot een sterke

reductie van de mogelijkheden voor betaalde arbeid in de agrarische sector van vooral vrouwen.³⁶ Ook buiten de agrarische sector bood de betaalde arbeidsmarkt vrouwen uitermate geringe mogelijkheden.³⁷ Deze toenemende economische marginalisering verzwakte ongetwijfeld de claim die deze jonge vrouwen op het gezinsbudget konden uitoefenen.³⁸ De textielindustrie in Brabant en Twente daarentegen bood volop werk aan meisjes en jonge vrouwen, maar de combinatie van uitermate slechte arbeidsomstandigheden in de fabrieken en de lage lonen, veel lager dan die van de jongens, was niet bepaald gunstig voor hun gezondheidssituatie. Ook zij werden waarschijnlijk onderbedeeld waar het voedsel en andere verzorging binnen het ouderlijk huishouden betrof. De nefaste invloed van de textielindustrie op de gezondheid van meisjes werd eerder geconstateerd voor de Twentse textielsteden en voor de Belgische textielindustrie.³⁹

Maar er is ook meersterfte van jongens. Dat treffen we vooral aan op de schrale zandgronden van het zuiden en het oosten van het land, Noord-Brabant, het noorden van Limburg en in Overijssel-Gelderland; en verder tevens in de industrie gebieden van groot Amsterdam en langs de grote rivieren van Gorichem en Dordrecht tot Ridderkerk. De schrale zandgronden met hun ternauwernood renderende gezinsbedrijven vergden nog veel en zwaar handwerk door de noodzakelijke bemesting. Dat zware werk kwam ongetwijfeld op de schouders van het jonge manvolk neer en vergde extra inname van hoogwaardige voeding, een inspanning die deze fragiele gezinseconomieën kennelijk niet konden opbrengen, met alle gevolgen van dien voor de gezondheid van deze jongens.⁴⁰ Tot slot, kunnen we concluderen dat het werk in de kapitaalintensieve zwaardere industrie, rondom Amsterdam en

36 Jan Luiten van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914*, Wageningen: AAG Bijdragen, deel 25, 1985, 67-75.

37 Angélique Janssens, *Labouring Lives. Women, work and the demographic transition in the Netherlands, 1880-1960*, Bern: Peter Lang, 2014, zie vooral hoofdstuk 3. Theo Engelen en Petra Kalkman, 'Vrouwenarbeid en zijn demografische achtergronden. Een momentopname in Nederland anno 1909', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 17 (1991) 295-323.

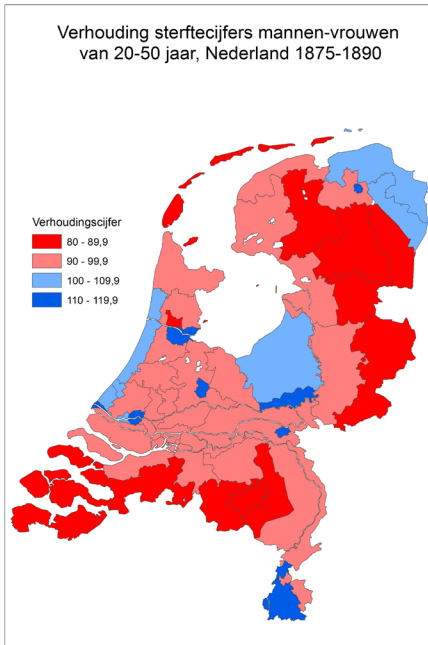
38 David Meredith, Deborah Oxley, 'Blood and bone: body mass, gender and health inequality in nineteenth-century British families', *The History of the Family* 20 (2015) 204-230.

39 Angélique Janssens et al., 'Faulty Genes or Faulty Parents? Gender, Family and Survival in Early and Late Childhood in the Netherlands, 1860-1900', *The History of the Family. An International Quarterly* 15 (2010) 91-108. Isabelle Devos, 'Te jong om te sterven. De levenskansen van meisjes in België omstreeks 1900', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 26 (2000) 55-75.

40 W.J.M.J. Rutten, 'De levensstandaard in Limburg van de Franse Tijd tot aan de Eerste Wereldoorlog. Een analyse van de lichaamslengte van Limburgse lotelingen', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 40 (1995) 123-160. In dit onderzoek resulteerde het verschil in vruchtbaarheid van de bodem in de provincie Limburg in een klein verschil in de lengte van lotelingen, een maat die opgevat kan worden als graadmeter voor gezondheidsverschillen. Jongemannen van 19 jaar oud afkomstig uit zuid Limburg waren iets langer dan hun lotgenoten uit het noorden van de provincie. Het verschil was echter niet statistisch significant.

Dordrecht, deze groep jongens weliswaar volop arbeidsmogelijkheden bood, maar eveneens een hogere sterftkans opleverde. Het zou me niet verbazen als de sterfte als gevolg van werkgerelateerde ongelukken hier mede aan bijgedragen heeft.

Kaart 2

Op de tweede kaart bekijken we de verhouding tussen de sterfte van mannen en vrouwen in de leeftijd van 20 tot 50 jaar. Ook voor deze groep geldt uiteraard onverkort het aspect van de fysiek zware arbeid, en niet alleen voor de mannen. Ook voor volwassen vrouwen, zeker op de kleinere boerenbedrijven, golden zware werkomstandigheden. De agrarische crisis droeg hier nog aan bij omdat de intensivering van de productie leidde tot een toename van de arbeid van vrouwen op de eigen grond.⁴¹ Door het ontbreken van een prijskaartje in de vorm van uitbetaalde lonen bleef de economische waarde van die arbeid grotendeels onzichtbaar. In deze leeftijdsgroep kwam daar bovendien

⁴¹ Van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw*, 73-75.

nog de uitputting bij ten gevolge van herhaalde zwangerschappen en bevallingen. Bovendien lag de veel gevreesde maar nog slecht begrepen kraamvrouwenkoorts op de loer. Het gevaar om in het kraambed te overlijden nam ook beduidend toe naarmate de voedingstoestand van de moeder te wensen over liet.⁴²

De kaart laat zien dat het aantal gebieden met meersterfte van vrouwen van deze leeftijd is toegenomen ten opzichte van de leeftijdsgroep ervoor. Het dominante patroon voor deze groep is dat we vrouwelijke meersterfte eigenlijk aantreffen in nagenoeg alle agrarische gebieden, op enkelen na.⁴³ En dat mannelijke meersterfte vooral aangetroffen wordt in de stedelijke gebieden: we herkennen Amsterdam en Utrecht, maar ook Rotterdam, Groningen, Nijmegen en Arnhem. Steden waren overwegend ongezonde verblijfplaatsen in deze periode. Historici spreken van 'urban graveyards'. De stedelijke openbare hygiëne liet sterk te wensen over en mensen zaten dicht opeen gepakt in nauwe straatjes en slechte behuizing. Wat deze steden daarnaast kenmerkt is het overwegend mannelijke karakter van de plaatselijke arbeidsmarkt.⁴⁴ De grootste last voor het gezinsinkomen kwam derhalve terecht op de schouders van het mannelijk gezinshoofd.

Het ligt natuurlijk voor de hand te vermoeden dat een groot deel van de meersterfte van vrouwen die we zien op kaart twee valt toe te schrijven aan de sterfte in het kraambed. Als we het aandeel van deze zogenaamde maternale sterfte in de totale sterfte zouden kunnen wegfilteren, dan kleurt de kaart wellicht geheel blauw. Toch weten we uit andere studies dat die maternale sterfte in Europa in deze periode niet zeer hoog was. Doorgaans wordt aangenomen dat slechts 10-12% van de sterfte van vrouwen op deze leeftijd toegeschreven kan worden aan maternale sterfte.⁴⁵ Voor Nederland in deze periode is dat nog wat minder: op basis

42 Er zijn duidelijke aanwijzingen dat de zogenaamde 'maternal depletion' in deze periode in Nederland inderdaad gerelateerd is aan een gebrek aan adequate voeding. Maternale sterfte kwam ook meer voor bij vrouwen die gehuwd waren met boeren en geschoolde arbeiders. In deze gezinnen werden vrouwen verwacht volop mee te werken, ook gedurende zwangerschappen: Brett E. Ory, Frans W.A. van Poppel, 'Trends and risk factors in maternal mortality in late-nineteenth-century Netherlands', *The History of the Family* 18 (2013) 481-509.

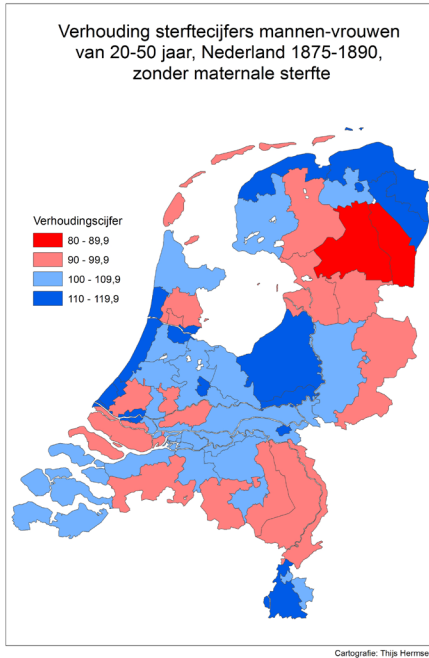
43 Deze conclusie vinden we ook terug bij: Verbruggen, *Dood door geboorte*.

44 In nagenoeg alle economische sectoren buiten de landbouw waren vrouwen niet of nauwelijks vertegenwoordigd. Vrouwen domineerden wel de huiselijke diensten. Zie: Gertjan de Groot, *Fabricage van verschillen. Mannenwerk, vrouwenwerk in de nederlandse industrie (1850-1940)*, Amsterdam: Aksant, 2001, 44.

45 Irvine Loudon, *Death in childbirth: an international study of maternal care and maternal mortality, 1800-1950* (Oxford: Clarendon Press, 1992). Het eerste onderzoek in Nederland naar moedersterfte is van Catharine van Tussenbroek, *De ontwikkeling der aseptische verloskunde in Nederland*, Haarlem: Bohn, 1911.

van de hier gehanteerde gemeentelijke doodsoorzakenstatistiek komt de maternale sterfte uit op gemiddeld 8 procent voor Nederland als geheel.⁴⁶

Kaart 3

Als we nu kaart drie bekijken waarop de maternale sterfte weg gefilterd is uit de totale vrouwelijke sterfte dan zien we dat er toch nog behoorlijk wat vrouwelijke meersterfte blijft bestaan. Die is vooral geconcentreerd aan de randen van Nederland in de minder ontwikkelde agrarische gebieden, maar toch ook nog op de Zuid-Hollandse eilanden en het Noorderkwartier, ten noorden van Amsterdam.⁴⁷ Deze extra vrouwelijke meersterfte is te wijten aan de hogere sterfte aan infectieziekten

⁴⁶ In de tweede helft van de negentiende eeuw daalt de maternale sterfte in Nederland: Ory, van Poppel, 'Trends and risk factors in maternal mortality'.

⁴⁷ Nelette Verbruggen vindt een duidelijke samenhang tussen moedersterfte en platteland/agrarische activiteiten. Zie: Verbruggen, *Dood door geboorte*. Op het platteland waren ook de fertiliteitniveaus nog een stuk hoger dan in de stedelijke gebieden. Toch blijkt dat als we rekening houden met het fertiliteitniveau maternale sterfte nog steeds het meest voorkomt in agrarische gebieden, in het zuiden, oosten maar ook het noordoosten van Nederland. Dat kan gezien worden als een sterke aanwijzing dat volwassen vrouwen aldaar zwaar belast werden.

veroorzaakt door inadequate voeding en achterstelling bij de toewijzing van materiële zaken binnen het huishouden. Dat hoeft overigens niet alleen het resultaat te zijn van bewuste en eenzijdige handelingen door mannelijke gezinsleden; ook vrouwen zelf kozen er veelvuldig voor vooral de mannelijke leden van het huishouden te steunen met een ruime toedeling van het beschikbare voedsel. Zij brachten immers de hoogste lonen binnen.⁴⁸ Op basis van de gegevens van deze drie kaarten kunnen we dus concluderen dat vrouwelijke meersterfte in de leeftijd van 14 tot 50 jaar een aanzienlijke rol speelt in Nederland in de periode 1875-1890. Deze conclusie kunnen we nog aanscherpen als we opnieuw bedenken dat vrouwen een hogere levensverwachting zouden moeten genieten op grond van genetische voordelen in vergelijking met mannen, en dat ook maternale sterfte gerelateerd kan worden aan een slechte voedingstoestand.

Tot slot keer ik terug naar mijn uitgangspunt, namelijk het bestaan van een Europees 'gender exceptionalisme'. Katherine Lynch wees drie factoren aan: het West-Europese familiesysteem, de arbeidsmarktpositie van vrouwen, en de invloed van het christelijk denken. Uit het hier aangehaalde buitenlandse onderzoek en tevens uit deze korte reis in het recente Nederlandse verleden blijkt dat de kracht en het belang van de tweede factor groot geacht moet worden. Wanneer meisjes en vrouwen niet of minder in staat waren een economische bijdrage te leveren aan het voortbestaan van het huishouden, of wanneer de perceptie bestond dat hun betaalde en onbetaalde activiteiten van geringe economische waarde waren, bracht dat schade toe aan de positie en de status van meisjes en vrouwen in gezin, familie en samenleving. Dat had grote gevolgen voor hun gezondheid en levensduur. Het West-Europese familiesysteem en een christelijk-religieuze ethiek blijken dan onvoldoende bescherming te bieden. Dit alles overziend dringt ook de conclusie zich op dat het slecht verdedigbaar is om te spreken over het bestaan van één ongedeeld 'verlicht' Europees verleden sinds de late achttiende eeuw. De huidige bevoorrechte positie van vrouwen ten aanzien van levensverwachting is duidelijk van nog zeer recente datum. Het kan geen kwaad deze kanttekening bij de Europese Verlichting te maken in het licht van huidige politieke debatten rondom de Islam,

48 Oral histories getuigen vaak van dergelijke verdelingspraktijken binnen huishoudens nog tot aan de periode van de Tweede Wereldoorlog toe. Zie bijvoorbeeld: Jane Humphries, "Because They Are too Menny..." Children, Mothers and Fertility Decline – The Evidence from Working-Class Autobiographies of the Eighteenth and Nineteenth Centuries', in : Angélique Janssens (ed.), *Gendering the Fertility Decline in the Western World*, Bern, Peter Lang Publisher, 2007, 113-150.

migranten en integratieproblematiek. In die context wordt door een aantal politici, maar ook door sommigen commentatoren, wat al te gemakkelijk het sinds eeuwen ‘verlichte’ westen in scherp contrast gezet ten opzichte van het zogenaamde ‘achterlijke’ oosten.

Geachte toehoorders, ik heb u in mijn oratie mee willen nemen naar een van de meest fascinerende onderwerpen op het terrein van mijn leeropdracht. Sterfte, overleving, ziekte en dood – het mag u wellicht wat morbide in de oren klinken – maar deze zaken fungeren voor mij als evenzo vele spiegels die mij een soms intieme blik gunnen in de levens van concrete mensen in verleden tijden. Daarnaast zijn deze onderwerpen ten nauwste verbonden, zoals ik aan het begin heb betoogd, met ontwikkeling en structurele ongelijkheid. Als bijzonder hoogleraar Historische Demografie aan deze universiteit zal ik mij daarom intensief bezig houden met het brede terrein van bevolking en gezondheid in het verleden. Het is daarbij mijn bedoeling een sterke alliantie te smeden tussen de Nijmeegse leerstoelgroep Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis enerzijds en het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en de Faculteit voor Maatschappij- en Cultuurwetenschappen in Maastricht anderzijds. De eerste stappen daartoe zijn reeds gezet in de vorm van samenwerking inzake het grote doodsoorzakenproject van de gemeenten Maastricht, Roosendaal en Amsterdam voor de periode van ongeveer 1850-1950. Mijn onderzoeksactiviteiten zullen echter ook nadrukkelijk grensoverschrijdend zijn en niet beperkt blijven tot deze steden. De contouren van een Europees project over gezondheid en havensteden begint zich reeds af te tekenen, en ik zal tevens mijn blik richten op gezondheid en bevolking van de Euregio. Ik kijk uit naar de samenwerking in al deze prachtige projecten met allerlei oude en nieuwe collega’s. Dat betreft natuurlijk allereerst de collega’s binnen de Maastrichtse faculteit, uiteraard Ad Knotter, Willibrord Rutten en Frank Huisman, maar ook daar buiten, met name Eddy Houwaart van de medische faculteit alhier. Ik zet ook graag de collegiale samenwerking in het kader van deze nieuwe plannen voort met de Vlaamse collega’s – ik noem Koen Matthijs in Leuven en Isabelle Devos in Gent – en met Jörg Vögele in Düsseldorf.

Ik wil mijn oratie graag afsluiten met een dankwoord.

Mijn dank geldt als eerste het bestuur van het Unger-Van Brero fonds die deze leerstoel heeft ingesteld en mij haar vertrouwen schonk. Ik wil speciaal noemen Jan Luiten van Zanden en Ad Knotter die beiden een grote rol hebben gespeeld in de totstandkoming van deze leerstoel. Echter, zonder de uitermate genereuze medewerking van de Nijmeegse Letterenfaculteit had ik hier vandaag niet gestaan. Ik wil daarom niet alleen het huidige faculteitsbestuur bedanken maar in het bijzonder de voorgaande decaan van de Nijmeegse faculteit, Theo Engelen; hij zette zonder aarzeling zijn handtekening onder de overeenkomst die deze leerstoel mogelijk maakte. Daarnaast gaat mijn dank ook uit naar de Maastrichtse faculteit van Cultuur en Maatschappijwetenschappen, in het bijzonder de voorgaande decaan Rein de Wilde, voor zijn medewerking bij het instellen van de leerstoel en voor het in mij gestelde vertrouwen. Ook Kiran Patel, toen hoofd van de afdeling geschiedenis en nu vice-decaan, en Lies Wesseling, directeur van het Centrum voor Gender en Diversiteit, hebben een beslissende rol gespeeld; ook hen ben ik erkentelijk voor het in mij gestelde vertrouwen en voor de buitengewoon positieve wijze waarop zij mij hebben verwelkomd. Voordat de lijst te lang dreigt te worden, wil ik Jan Kok bedanken, de leerstoelhouder van de Nijmeegse groep waar ik met veel plezier toe behoor. Zonder zijn medewerking was dit alles vast niet tot stand gekomen.

Dat ik hier sta als bijzonder hoogleraar Historische Demografie aan deze universiteit is een bijzonder moment voor mij. Temeer daar ik ooit als bij toeval het vak geschiedenis ben ingerold; dat kan met de kennis van nu, gerust een schitterend toeval genoemd worden. Dat schitterende toeval is mede te danken aan een stel bevlogen docenten van de Nieuwe Lerarenopleiding in Nijmegen waar ik mijn eerste stappen zette in dit vak. Ik vind het erg leuk dat drie van hen hier vandaag aanwezig zijn. Ik noem vooral Harry Jansen die tevens een cruciale rol speelde bij mijn keuze voor economische en sociale geschiedenis aan wat toen nog de Katholieke Universiteit Nijmegen heette. Daardoor kwam ik uiteindelijk als promovenda en later als medewerker terecht in de onderzoeksgroep van Paul Klep waar ik me als een vis in helder water voelde. Ik dank hem maar ook de toenmalige collega's van de afdeling Economische en Sociale Geschiedenis voor de vele wijzen waarop zij mij hebben geïnspireerd.

Ik ben bijzonder blij dat mijn ouders hier vandaag aanwezig kunnen zijn, en dat ook nog in goede gezondheid. Zij hebben aan de wieg gestaan van dit alles door op cruciale momenten de juiste beslissingen te nemen. Ik ben hen daar nog steeds zeer dankbaar voor.

Wim, jij bent voor mij de spreekwoordelijke rots in de branding, en niet alleen gedurende de laatste paar weken waarin het O-woord boven de markt hing. Ik prijs mijzelf gelukkig dat jij deel uitmaakt van mijn leven.

Ik heb gezegd.

